

พัฒนาการการเล่นสวดคฤหัสถ์ คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์
THE DEVELOPMENT AND ADJUSTMENT OF THE SECULAR FUNERAL
INCANTATION PERFORMANCE (SUARD KARUHAT) MAHATHEP
BUNTHERNGSILPA TROUPE

ไวยเรศ งามแฉล้ม^{1*}

นักศึกษาศาสาศิลป์การแสดง คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

Iyaresh Ngamchalam¹

Student of Faculty of Fine and Applied Arts, Suan Sunandha Rajabhat University

*E-mail: iyaresh.ngamchalam@gmail.com

Received: 20/09/2022

Revised: 25/10/2022

Accepted: 02/11/2022

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการ การผลิตซ้ำ และการปรับตัวทางวัฒนธรรมของการการเล่นสวดคฤหัสถ์ คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์ มีวิธีการดำเนินการวิจัยตามกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาเอกสารตำรา งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิและการสังเกต

ผลการวิจัยพบว่าการเล่นสวดคฤหัสถ์ เป็นการละเล่นอย่างหนึ่งที่เป็นมรดกสืบทอด มีพัฒนาการมาจากการสวดพระอภิธรรมของพระสงฆ์ในอดีต เล่นเฉพาะในงานอวมงคล มีวัตถุประสงค์เพื่ออยู่เป็นเพื่อน และสร้างความสนุกสนานให้แก่ผู้ร่วมงานและเจ้าภาพ ให้คลายจากความโศกเศร้าด้วยการสอดแทรกการแสดง และมุกตลกขบขันประกอบกับการสวด ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะในการแสดง ที่กำลังสูญหายไปตามกาลเวลา จึงทำให้นักสวดคฤหัสถ์คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์ ร่วมกันสืบค้นกระบวนการ และวิธีการเล่นสวดคฤหัสถ์โบราณ ให้กลับขึ้นมาใหม่ โดยการผลิตซ้ำและปรับวิธีการเล่นให้เหมาะสมกับองค์ประกอบ และรูปแบบของงานแสดง โดยพยายามรักษารูปแบบวิธีการเล่นสวดคฤหัสถ์โบราณให้คงอยู่ จนเกิดรูปแบบการแสดงที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว มีองค์ประกอบการแสดง 7 ด้าน คือ 1.ผู้แสดง 2.บทสวด 3.วิธีการแสดง 4.ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง 5.การแต่งกาย 6.อุปกรณ์การแสดง 7.โอกาสและสถานที่ในการแสดง

ลักษณะการเล่นสวดคฤหัสถ์คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์ เป็นการแสดงสวดคฤหัสถ์ที่ยึดแนวทางในการการเล่นสวดคฤหัสถ์โบราณโดยใช้นักสวด 4 ตำแหน่ง ประกอบด้วย ตัวต้อย แม่คู่ คอสอง และตัวภาษา มีการรวบรวมบทสวด และบทร้องลำนอกทั้งของเก่าและคิดขึ้นใหม่ นำมาปรับปรุงและดัดแปลง เพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับการแสดงความสามารถของนักสวด และจุดประสงค์ตามลักษณะของงานแสดงต่าง ๆ จนเกิด

¹ นักศึกษาศาสาศิลป์การแสดง คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

วิธีการแสดงที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว โดยเริ่มจากการสวดพื้นพระธรรม ร้องลำนำออก จากนั้นจึงออกชุดการแสดงเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ 12 ภาษา มีการปรับตัวให้สามารถแสดงได้ทั้งในงานอวมงคล การสาธิต และมีการเผยแพร่ผ่านสื่อบันทึก และสื่อออนไลน์ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงแนวทางการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของสื่อการแสดงพื้นบ้านในยุคปัจจุบัน

คำสำคัญ : สวดคฤหัสถ์ การผลิตซ้ำ การปรับตัวทางวัฒนธรรม

Abstract

This research aimed to study development, re-production and cultural adaption of Layman- chanting performance of Mahathep Bantherngsilpa group. The researcher implemented qualitative research methodology and collected data from documentary reviews, interviews, and observation.

The research found that Layman-chanting performance is one of an ancient theater performance, originated from Buddhist monk chanting with comic addition in order to entertain hosts and guests in funeral. This unique performance is rarely performed nowadays and is going to disappear through time. Mahathep Bantherngsilpa groupe has collected knowledge of Layman-chanting performance and recreated them for contemporary audience while maintained original form and elements. The group now has developed their own style of performance. The fundamental elements of their performance consisted of actors, scripts, format, music, costume, props, and venue.

The performance styles of Mahathep Bantherngsilpa group has followed the ancient styles. The performer consisted of 4 chanters namely Tua-tui, Mae-koo, Kor-song and Tua-pasa. The group has collected old chanting scripts to adapt and perform alongside the newly written ones. The scripts could be adapted to allow performers to show their skills and to be suitable for the performance occasion. The performance of the group has been developed to have their own styles and has produced new 12 miscellaneous shows. Their Layman-chanting show can be performed in various occasions and can be performed on live stage and online.

Keywords: Layman-chanting, re-production, culture adaptation

บทนำ

การละเล่นเป็นคำที่มีความหมายกว้าง หมายถึง การเล่นเพลง เล่นดนตรี หรือการทำกิจกรรมตั้งแต่สองคนขึ้นไป อาจเรียกว่า การแสดง หรือการมหรสพก็ได้ มีจุดประสงค์ส่วนใหญ่มุ่งให้เกิดความสนุกสนาน รื่นเริง การละเล่นของไทยหลายประเภทมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมแขนงต่าง ๆ ทั้งดนตรี นาฏศิลป์ ศิลปกรรม วรรณกรรม ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม มีความเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน ทั้งยังมีส่วนเสริมสร้างความสัมพันธ์ให้เกิดขึ้นระหว่างกลุ่มคนในสังคมเดียวกัน ศิลปะเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์แห่งจิตใจที่วิวัฒนาการต่อเนื่องกันมาตามยุคสมัย

การละเล่นต่าง ๆ ในยุคแรก มักมีส่วนเกี่ยวข้องกับพิธีกรรม ตามระบบความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากิน พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ และพิธีกรรมที่เกี่ยวกับชุมชนหรือสังคม โดยส่วนรวม ต่อมาภายหลังเมื่อสภาพแวดล้อมทางสังคม และวัฒนธรรม เกิดการเปลี่ยนแปลง มีความคลี่คลาย ลดลักษณะพิธีกรรมลง รูปแบบการละเล่นจึงค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนเป็นการแสดง เพื่อความสนุกสนานบันเทิงเริงรมย์ รูปแบบพิธีกรรมจึงถูกลดความสำคัญ ของความเข้มแข็งศักดิ์สิทธิ์ลง การละเล่นบางอย่างจึงกลายเป็นมหรสพเพื่อความสนุกสนานรื่นเริง แต่บางประเภทก็ยังคงลักษณะการแสดงอยู่ในรูปแบบของพิธีกรรม หนึ่งในการเล่นดังกล่าวคือ การละเล่นสวดศุภสัท

การละเล่นสวดศุภสัทมีที่มาจากการสวดพระอภิธรรมของพระสงฆ์ในพิธีศพ เป็นการสวดที่มีมาแต่โบราณ โดยพระภิกษุ 4 รูป ด้วยเชื่อว่าเป็นการสนองพระคุณ และเกิดบุญกุศลแก่ผู้ตาย ช่วยให้ผู้ตายไปสู่สุคติภพ ทำให้พระพุทธรูปที่นิยมนิมนต์พระมาสวดพระอภิธรรมหน้าศพและอยู่เป็นเพื่อนศพ แต่เดิมคงสวดบทพระอภิธรรมตามปกติ มาภายหลังได้มีพระภิกษุได้คิดทำนองสวดที่โลดโผน เพิ่มลูกเล่น วิธีการแปลก ๆ และมุขตลก ที่ใช้ในการสวดเพื่อเรียกความสนใจแก่ญาติโยม จนกลายเป็นที่นิยมและได้เกิดการตั้งเป็นคณะรับงานสวดกันอย่างแพร่หลาย วิธีสวดแบบนี้ เรียกว่า “สวดพระ” ดังที่ (Semani, 1996 p.89) ได้อธิบายถึง ความนิยมในการละเล่นสวดศุภสัทจนทำให้เกิดการตั้งคณะสวดทั้งของพระและฆราวาส ความว่า “สวดที่เป็นการเล่นสงเคราะห์เข้าในพวกจำเริญ ผมได้เห็นในปลายรัชสมัย รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมามีทั้ง “พระ” และ “กระหัด” เรียกคณะว่าสำหรับ สำหรับหนึ่งส่นอย่างพระสวดอภิธรรมหน้าศพ นั่งในที่เช่นพระนั่ง เรียกผู้สวดว่านักสวด ถือตาลปัตรอย่างพระที่สวดพระอภิธรรม สวดพระสำหรับนั้นไปจากวัดดาวคะนอง จังหวัดธนบุรี ว่าเป็นสำหรับมีชื่อ ว่าเยี่ยม จนเจ้าภาพงานนั้นเสาะแสวงเลือกเฟ้นหาไป”

จากข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นได้ว่า การละเล่นสวดศุภสัทมีกลุ่มผู้เล่นทั้งสองกลุ่ม คือกลุ่มที่เป็นพระภิกษุ เรียกว่า “สวดพระ” และกลุ่มผู้เล่นที่เป็นฆราวาส เรียกว่า “สวดศุภสัท” และได้มีการตั้งเป็นคณะรับงานสวด จนเป็นอาชีพ เนื่องจากความนิยมของผู้ชมในสมัยนั้น ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการสั่งห้ามมิให้สวด เนื่องจากพระสงฆ์ที่สวดประพฤติดูไม่เหมาะสมแก่สมณวิสัย กระทรวงธรรมการ ซึ่งมีหน้าที่ดูแลระเบียบวินัยของคณะสงฆ์ทั่วประเทศ ได้ออกประกาศห้ามภิกษุ สามเณร นำการขับร้อง และการละเล่นต่าง ๆ มาแทรกกับการสวดอันเป็นการขัดต่อ

พระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ การสวดพระจึงเลิกไป คงเหลือแต่การสวดพระอภิธรรมแบบธรรมดา (Melanont, 1998 p.32)

การละเล่นสวดคฤหัสถ์แต่เดิมมี 2 แนวทางในการสวด ซึ่งเรียกตามคำเรียกของผู้สวด คือ สวดแบบ “พระธรรมใหม่” และการสวดแบบ “พระธรรมเก่า” การสวดแบบ “พระธรรมใหม่” ผู้สวดมี 4 คน เรียกว่า 1 สำหรับ เช่นเดียวกับสวดแบบพระธรรมเก่า มีอุปกรณ์คือ หีบพระธรรม หนังสือธรรม ใช้ตาลปัตรบังหน้าเวลาสวด ต่างกันที่ว่า การสวดพระธรรมใหม่ใช้บทสวดเป็นพระอภิธรรม 7 คัมภีร์ อย่างที่พระสวดแล้ว มาแยกออกเล่นตลกคณอง เล่นเป็นเรื่องราวสั้น ๆ หรือตัดตอนพระมาลัยมาผสมเข้าตอนบ้าง ส่วนการสวดแบบ “พระธรรมเก่า” บทที่ใช้สวด ใช้หนังสือพระมาลัยกลอนสวดเป็นบทสวด พระมาลัยนั้นเป็นเรื่องราวของพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา ที่เสด็จไปโปรดสัตว์ในนรก และขึ้นไปบนสวรรค์ เป็นหนังสือที่สวดสอนให้คนละความชั่วประพฤติความดีในโลกนี้ (Wongsiri, 1982 p.1)

การละเล่นสวดคฤหัสถ์แต่ละคณะ แต่ละท้องถิ่น อาจใช้บทสวดแตกต่างกัน แต่ยังคงนำบทสวดพื้นพระธรรมเก่า คือบทสวดพระมาลัยและบทพื้นพระธรรมใหม่ คือพื้นพระอภิธรรม มาเป็นทำนองหลักในการสวด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความนิยมของผู้ชม และความสามารถพิเศษในการสวดของนักสวดที่ได้รับการถ่ายทอดซึ่งจะใช้บทไหนเป็นหลักก็ได้ โดยแต่เดิมทำนองขึ้นใหม่ให้ต่างจากทำนองสวดของพระสงฆ์ มีการสอดแทรกมุกตลก เรื่องราววรรณกรรม เพลงไทยประเภทต่าง ๆ บางครั้งใช้เพลงพื้นบ้านในท้องถิ่นนั้น ๆ มาประกอบ มีการออกท่าทางแต่งหน้าแต่งตัวให้เข้ากับเนื้อเรื่องที่แสดง ภาษาที่ใช้มักมีความหมายสองแง่สองง่าม นอกจากนี้ในการแสดงชุดต่าง ๆ ยังมีความหลากหลาย โดยได้นำการเล่นหลายอย่าง เช่น การเล่นออกภาษามาเป็นชุดเป็นตอนในการแสดง เช่นชุดภาษาญวน มอญ แยก ลาว พม่า เขมร ฝรั่งเศส เพลงฉ่อยและละคร เป็นต้น ซึ่งแต่ละชุดก็มีวิธีการที่จะนำความขบขันมาสู่ผู้ชมต่าง ๆ กัน และชุดหนึ่งก็กินเวลาไม่ใช่น้อย (Tramote, 1997 p.116) ส่วนใหญ่แล้วนักสวดในท้องถิ่นต่าง ๆ มักจะได้รับอิทธิพลจากคณะสวดในกรุงเทพมหานครแล้วปรับให้เข้ากับท้องถิ่น สภาพทางสังคม วัฒนธรรม ประเพณี ความรู้และความสามารถของนักสวดเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความนิยมในการละเล่นชนิดนี้เป็นอย่างมาก

รูปแบบของการละเล่นสวดคฤหัสถ์เป็นศิลปะการแสดงแบบผสม เนื่องจากการแสดงประกอบด้วยศิลปะหลาย ๆ ด้าน ทั้งด้านดนตรี นาฏศิลป์ การแสดงพื้นบ้าน วรรณกรรม และวรรณคดีเรื่องราวต่าง ๆ มาใช้เป็นชุดในการแสดง เป็นต้น โดยเฉพาะการนำบทสวดมนต์มาคิดเรียบเรียงทำนองในการสวดใหม่ให้เกิดความไพเราะสนุกสนาน คำในบทสวดมนต์เป็นตัวบังคับให้นักสวดต้องคิดเรียบเรียงทำนองให้สอดคล้องกันได้ไพเราะน่าฟัง เพราะไม่สามารถเปลี่ยนแปลงคำในบทสวดได้ ต่างจากเพลงที่มีการใช้ทำนองและคำร้องได้อย่างอิสระ สามารถปรับเปลี่ยนเพื่อให้เกิดความไพเราะได้โดยไม่มีข้อบังคับในเรื่องคำ (Arunrat, 1983 p.22) จึงทำให้ผู้ชมได้รับชมการแสดงที่หลากหลายและสร้างสีสันในการแสดงมาก จนพัฒนามาเป็นมหรสพประเภทหนึ่งและเป็นมหรสพประเภทเดียวที่อยู่คู่กับงานศพมาโดยตลอดตั้งแต่อดีต

ต่อมาการเล่นสวดคฤหัสถ์ได้เสื่อมความนิยมลงเนื่องจากเหตุปัจจัยหลายประการทั้งทางสังคม วัฒนธรรม ประเพณี เกิดการแสดงชนิดใหม่ขึ้นหลายประเภทตามยุคสมัย เช่น ลิเก ละครร้อง ละครพูด และภาพยนตร์ การเล่นสวดคฤหัสถ์จึงต้องมีการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด โดยปรับองค์ประกอบและวิธีการแสดงใหม่ เพื่อให้เข้ากับยุคสมัยและความนิยมของผู้ชมในแต่ละสมัย เกิดเป็นการแสดงใหม่ เรียกว่า จำวอดและละครย่อย นอกจากการพัฒนาการเป็นการแสดงชนิดใหม่แล้ว กระบวนวิธีการแสดงสวดคฤหัสถ์อาจเป็นต้นกำเนิดของตลกโขน และจำวอดละคร หรือตลกโขน จำวอดละครอาจสืบเนื่องมาจากการสวดคฤหัสถ์ หรือมีการยืมศิลปะแห่งการเล่นของกันและกันมาใช้บ้างก็ได้

การพัฒนาการของการเล่นสวดคฤหัสถ์ ได้ปรับตัวเป็นรูปแบบการแสดงประเภทอื่นจนแทบมองไม่เห็นเค้าโครงเดิม และเลือนหายไปจากความทรงจำของสังคม และวัฒนธรรมไทยไประยะหนึ่ง ซึ่งนับว่านานพอสมควรที่จะทำให้การเล่นนี้สาบสูญไปจากวัฒนธรรมไทย ด้วยเหตุเพราะสภาพทางสังคม วัฒนธรรมและประเพณี ที่มีการปรับเปลี่ยนหรือลดทอนความสำคัญของรูปแบบ พิธีกรรม และวิธีการต่าง ๆ ในการจัดงานศพ โดยเฉพาะประเพณีการอยู่เฝ้าศพก็ไม่มี ความจำเป็นต้องมีในปัจจุบัน เนื่องจากไม่นิยมจัดงานศพที่บ้านดังเช่นในอดีต แต่เป็นการจัดงานศพที่วัดแทนเพื่อความสะดวกสบาย จึงทำให้วิถีจัดงานศพเกิดการเปลี่ยนแปลง เกิดธุรกิจการจัดงานศพแบบครบวงจร ระบบการศึกษาที่เจริญมากขึ้นทำให้คนมีวิถีคิดแตกต่างไปจากเดิม คติความเชื่อและประเพณีในการเฝ้าศพก็เลือนรางหายไป ประกอบกับสถานที่ไม่อำนวยให้สามารถอยู่เฝ้าศพได้ โดยเฉพาะวัดในกรุงเทพมหานครมักจะเปิดปิดศาลาที่ใช้บำเพ็ญกุศลเป็นเวลา การจะหามหรสพเพื่อประโคมให้เกิดความครึกครื้น ผ่อนคลายจากความเศร้าโศก ความหวังงและหวาดกลัวจึงมีข้อจำกัด สภาพความเป็นอยู่ การดิ้นรนทำมาหากินของคนในปัจจุบันก็เป็นปัจจัยประการหนึ่งเช่นกัน เพราะต้องทำงานเพื่อเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง ในยุคสมัยที่มีแต่ความเร่งรีบ ยื้อแย่งแข่งขัน การจะมาอยู่เฝ้าศพเป็นเพื่อนเจ้าภาพเพื่อแสดงน้ำใจไมตรีต่อกันและชมมหรสพดังเช่นในอดีตจึงไม่สามารถทำได้ จึงทำให้การเล่นสวดคฤหัสถ์เสื่อมความนิยมลงเพราะไม่สามารถสร้างรายได้ให้กับนักสวดได้ดังก่อน ทำให้ไม่มีผู้สืบทอด ที่เหลืออยู่ก็เป็นส่วนน้อยที่จะสวดได้ ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ หรือไม่ก็ล้มหายตายจาก การฝึกหัดกระทำได้ยากเนื่องจากผู้สวดจะต้องมีความรู้ความสามารถในศาสตร์และศิลป์แขนงต่าง ๆ เป็นอย่างดี ทั้งยังต้องมีปฏิภาณไหวพริบ มีความสนใจ ใส่ใจและมีใจรักจึงจะสามารถแสดงการเล่นประเภทนี้ได้

ปัจจุบันการเล่นสวดคฤหัสถ์แม้อยู่หลงเหลืออยู่บ้างในบางพื้นที่ แต่ก็มีคล้อยคลายในเรื่ององค์ประกอบ กระบวนการและรูปแบบวิธีการแสดงไปมาก โดยนำอุปกรณ์ที่สำคัญในการแสดงสวดคฤหัสถ์ อย่างเช่น ตาลปัตรออกไป และไม่แสดงชุดการแสดงออกภาษา ซึ่งเป็นรูปแบบของการแสดงที่สำคัญในการเล่นสวดคฤหัสถ์ เป็นแต่เพียงล้อมวงนั่งสวดกันธรรมดา ผู้แสดงก็มีมากกว่า 4 คน ซึ่งเป็นลักษณะของการสวดคฤหัสถ์แบบสมัครเล่น เป็นผลให้การเล่นสวดคฤหัสถ์แบบดั้งเดิมเริ่มมีการสูญหายจนไม่สามารถหาผู้แสดงแบบดั้งเดิมได้

ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาพัฒนาการของการละเล่นสวดคฤหัสถ์ในสถานภาพปัจจุบัน โดยได้สำรวจพบว่า มีคณะสวดที่ยังคงรูปแบบการแสดงไว้อย่างครบถ้วน คือ คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์ ซึ่งเป็นคณะสวดคฤหัสถ์ที่มีระยะเวลาก่อตั้งคณะและได้รับการสืบทอดมาอย่างยาวนาน คณะสวดคฤหัสถ์คณะนี้ ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2546 จากการรวมตัวในการทำศิลปนิพนธ์เรื่อง “สวดคฤหัสถ์ : กรณีศึกษาคณะนายหอม ภูมรา ตำบลหนองโสน อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี” เมื่อสำเร็จการศึกษาจึงได้ต่อยอดองค์ความรู้เพื่อฟื้นฟูและสืบทอด พร้อมทั้งได้มีการเผยแพร่ทางสื่อต่าง ๆ คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์ได้ดำเนินแนวในการแสดงสวดคฤหัสถ์ตามองค์ประกอบและวิธีการแสดงอย่างโบราณ ทั้งในด้านบทสวดและกลวิธีในการเล่นต่าง ๆ มีการเพิ่มเติมมุขตลกเพื่อสร้างความสนุกสนานที่นอกเหนือจากมุขเก่าโบราณ โดยนำเหตุการณ์และข่าวสารต่าง ๆ ในปัจจุบันที่ทันยุคทันสมัย มาเป็นสิ่งที่ดึงดูดให้ผู้ชมเกิดความสนใจในการรับชมมากขึ้น เนื่องจากเข้าถึงได้ง่ายเป็นที่รู้จักกันดี ในการแสดงแต่ละครั้งคณะมหาเทพบันเทิงศิลป์จะมีการปรับรูปแบบการแสดงตามองค์ประกอบต่าง ๆ มีการตัดทอนบทที่ใช้ในการแสดงให้กระชับขึ้น มีการปรับรูปแบบในการเล่นให้เหมาะสมกับความสามารถพิเศษของผู้แสดงในคณะ และมีการนำรูปแบบการแสดงทางนาฏศิลป์ต่าง ๆ ทั้งของไทยและของต่างชาติเข้ามาปรับใช้ให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องที่แสดง การแต่งกายและอุปกรณ์การแสดงมีการนำชุดและเครื่องแต่งกายแลอุปกรณ์ต่าง ๆ ตามเนื้อเรื่องของแต่ละเชื้อชาติมาแสดง เช่น ชุดจีน ชุดญวน ชุดมอญ ชุดพม่า ชุดแขก ชุดลาว มีการนำเครื่องดนตรีเข้ามาประกอบตามโอกาสและเนื้อเรื่องที่ใช้แสดง ซึ่งแต่ก่อนใช้ดนตรีปาทอง โอกาสที่ใช้แสดงมีการปรับให้สามารถเล่นได้ทั้งในงานอวมงคล คือ งานศพ งานสาธิตวิชาการ งานสาธิตผ่านสื่อบันเทิงและสื่อออนไลน์ ซึ่งแตกต่างจากการแสดงในสมัยโบราณที่จะแสดงเฉพาะในงานศพอย่างเดียวเท่านั้น ถือได้ว่าการละเล่นสวดคฤหัสถ์คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์ เป็นการพัฒนาการของสื่อพื้นบ้านเปลี่ยนผ่านสื่อสมัยใหม่ได้เป็นอย่างดี และเชื่อว่าเป็นคณะเดียวที่ยังคงรูปแบบการแสดง การละเล่นสวดคฤหัสถ์แบบดั้งเดิมในด้านองค์ประกอบของการแสดงไว้ได้อย่างสมบูรณ์ เพื่อการสืบทอดและเผยแพร่

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะทำการศึกษาในเรื่องการละเล่นสวดคฤหัสถ์คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์ เพื่อรวบรวมความรู้เกี่ยวกับการละเล่นสวดคฤหัสถ์และได้นำองค์ความรู้เกี่ยวกับการผลิตซ้ำและการปรับตัวทางวัฒนธรรม ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการสืบสานศิลปะการแสดงการละเล่นสวดคฤหัสถ์ไว้เป็นแนวทางและทุนทางวัฒนธรรม ถ่ายทอดและสร้างพื้นฐานทางองค์ความรู้ให้กับผู้ที่มีความสนใจ ซึ่งจะช่วยให้การอนุรักษ์ ส่งเสริม และเผยแพร่การแสดงชนิดอื่น ๆ ที่กำลังใกล้จะสูญจากสังคมไทยให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งศิลปิน นักวิชาการด้านการแสดง ก็สามารถนำไปใช้วิเคราะห์ สังเคราะห์ ความรู้ที่เกิดประโยชน์ บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ใช้เป็นฐานข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ด้านการแสดง การอนุรักษ์เผยแพร่ และส่งเสริมภูมิปัญญาให้คงอยู่กับสังคมไทยต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการการเล่นสวดคฤหัสถ์คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์
2. เพื่อศึกษาการผลิตซ้ำและการปรับตัวทางวัฒนธรรมของการเล่นสวดคฤหัสถ์คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์

ขอบเขตของการวิจัย

ศึกษาพัฒนาการการผลิตซ้ำและการปรับตัวทางวัฒนธรรมการเล่นสวดคฤหัสถ์คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์โดยศึกษาจากนักสวดคฤหัสถ์ที่มีประสบการณ์การแสดงไม่น้อยกว่า 10 ปี

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อศึกษาความเป็นมา พัฒนาการและการปรับตัววิเคราะห์โครงสร้างการเล่นสวดคฤหัสถ์คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์ มีวิธีการดำเนินการวิจัยดังนี้

1. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารตำรา ได้แก่ เอกสารเย็บเล่ม ตำรา ภาพถ่าย และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากหอสมุดแห่งชาติ หอสมุดสถาบันอุดมศึกษาและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์
2. สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ ผู้ทรงคุณวุฒิและศิลปินนักสวดคฤหัสถ์โดยใช้แบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้างกำหนดประเด็นข้อคำถามให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัยและตรวจสอบหาความเชื่อมั่นของเครื่องมือ โดยให้ผู้เชี่ยวชาญทางด้านนาฏศิลป์ไทยและภาษาไทยประเมินข้อคำถาม หาค่าความตรงเชิงเนื้อหา (Index of Item Objective Congruence : IOC) จากนั้นนำเครื่องมือไปดำเนินการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ ผู้ทรงคุณวุฒิและศิลปินนักสวดคฤหัสถ์คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์
3. ศึกษารวบรวมข้อมูลภาคสนามโดยการติดตามชมการเล่นสวดคฤหัสถ์พร้อมจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรและบันทึกภาพการเล่นสวดคฤหัสถ์
4. ดำเนินการเรียบเรียงข้อมูลนำเสนอเค้าโครงวิทยานิพนธ์ต่อคณะกรรมการสอบ
5. วิเคราะห์ข้อมูลเพื่อสรุปผลการดำเนินการวิจัยและเรียบเรียงเป็นรายงานการวิจัย
6. นำเสนอผลเป็นรายงานการวิจัยต่อคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

สรุปผลการวิจัย

การเล่นสวดคฤหัสถ์ เป็นมหรสพชนิดหนึ่งที่ นิยมเล่นเฉพาะในงานศพ มีรูปแบบการแสดงหลากหลายซึ่งมีการนำศาสตร์และศิลป์ทางการแสดงของไทยประเภทต่าง ๆ มาผสมผสานจนเกิดเป็นรูปแบบการแสดงที่แปลกใหม่ มีพัฒนาการมาจากประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนาพุทธโดยพระภิกษุสงฆ์เรียกว่า “การสวดพระ” ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งศิลปะการแสดงสร้างความตลกขบขันและนักสวดคฤหัสถ์ได้รับช่วงต่อมาเรียกว่า “สวดคฤหัสถ์ ลำสวด หรือ จำสวดสวดศพ” โดยมีการนำบทสวดพระธรรมต่าง ๆ จากที่พระสงฆ์สวดมาเป็น “แม่บท” ในการสวดเรียกว่า “พื้น” ซึ่งมีทั้งหมด 4 พื้น คือ 1.พื้นพระมาลัย 2.พื้นพระอภิธรรม

3.พื้นโพชนงค์มอญ หรือ หับเผย 4.พื้นมหาชัย รวมเรียกว่า “พื้นพระธรรม” เป็นบทที่ใช้สำหรับสวดเพื่อเริ่มแสดง จากนั้นจึงร้องลำนำเป็นทำนอง ที่นำบทมาจากรวณกรรม หรือ วรรณคดีไทยเรื่องต่าง ๆ เรียกว่า “การร้องลำนอก” จากนั้นจึงแสดงเป็นชุดเป็นตอนสั้น ๆ สร้างความขบขันเรียกว่า “การออกชุดแสดง” “นักแสดง” มีจำนวน 4 คน เรียกว่า “สารับ” มีตำแหน่งในการนั่งและหน้าที่ในการแสดงที่ต่างกันไป โดยเริ่มจาก ตัวต๊วย แม่คู่ คอสอง และตัวภาษา อุปกรณ์ที่ขาดไม่ได้ของนักแสดงคือ ตาลปัตร เนื่องจากเปรียบเสมือนฉากกั้น สำหรับบังไม่ให้ผู้ชมเห็นขณะที่นักแสดงแต่งตัว แต่งหน้าและยังใช้แทนอุปกรณ์การแสดงอื่น ๆ เพื่อความขบขันได้อีกด้วย

การละเล่นสวดคฤหัสถ์คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์

การละเล่นสวดคฤหัสถ์คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์ จัดอยู่ในประเภทนักแสดงคฤหัสถ์อาชีพ โดยนักแสดงจะรับงานแสดงสวดคฤหัสถ์เป็นอาชีพเสริมจากอาชีพหลัก เริ่มก่อตั้งคณะเมื่อพ.ศ.2546 จากการรวมตัวกันของนักแสดงในการทำศิลปนิพนธ์ เรื่อง “สวดคฤหัสถ์ กรณีศึกษาคณะนายหอมภุมรา ตำบลหนองโสน อำเภอเมืองจังหวัดเพชรบุรี” (Onsa-ad, personal communication, 2018) เมื่อสำเร็จการศึกษาจึงได้นำองค์ความรู้มาต่อยอดเพื่อฟื้นฟูและสืบสานการแสดง และเผยแพร่ผ่านสื่อต่าง ๆ จนเริ่มมีหน่วยงานทางการศึกษาและกลุ่มผู้ชมที่มีความสนใจมาติดต่อว่าจ้างและเชิญไปแสดงในงานต่าง ๆ ทั้งในงานสาธิตและงานสวดพระอภิธรรม ในช่วงแรกที่เริ่มก่อตั้งคณะเมื่อ พ.ศ.2546 ได้ใช้ชื่อคณะว่า “ศิษย์นาฏศิลป์กรมศิลปากร” เพื่อบันทึกเทปในรายการ “บันทึกไว้ในแผ่นดิน ชุดการละเล่นพื้นบ้าน ของไทย สวดคฤหัสถ์” จนเมื่อ พ.ศ. 2553 จึงได้เปลี่ยนชื่อคณะใหม่ว่า “คณะสี่สัราญ” เพื่อบันทึกเทปเผยแพร่ผ่านสื่อออนไลน์ และรายการโทรทัศน์ และได้ใช้ชื่อคณะสี่สัราญเรื่อยมา จนถึง พ.ศ. 2561 จึงได้เปลี่ยนชื่อคณะใหม่เป็น “คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์” เพื่อใช้รับงานแสดงสวดคฤหัสถ์ และงานแสดงเพลงพื้นบ้าน (Dampeng, personal communication, 2019)

คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์เป็นสำหรับนักแสดงคฤหัสถ์ที่ได้นำองค์ความรู้เรื่องการแสดงสวดคฤหัสถ์จากแหล่งต่าง ๆ นำมาผสมผสานกันจนเกิดเป็นรูปแบบการแสดงที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวและเป็นลักษณะเช่นเดียวกับการละเล่นสวดคฤหัสถ์โบราณ โดยนักแสดงได้ทำการศึกษาค้นคว้า องค์ความรู้จากนักแสดงรุ่นเก่า 3 คณะ คือ คณะครูหอมภุมรา จังหวัดเพชรบุรี คณะนักแสดงบ้านไผ่จำศีล จังหวัดอ่างทอง และคณะนักแสดงวัดหนามแดง จังหวัดสมุทรปราการ แล้วนำเอาลักษณะวิธีการแสดงที่โดดเด่นของทั้งสามคณะมาผสมผสานปรับใช้ให้เกิดการผสมผสานเป็นรูปแบบวิธีการแสดงสวดคฤหัสถ์โบราณมีองค์ประกอบสำคัญ 7 ประการ คือ 1.ผู้แสดง 2.บทสวด 3.วิธีแสดง 4.ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง 5.การแต่งกาย 6.อุปกรณ์การแสดง 7.โอกาสและสถานที่ในการแสดง

สรุปอภิปรายผล

จากการวิเคราะห์พัฒนาการการเล่นสวดคฤหัสถ์คณะมหาเทพบันเทงศิลป์ พบว่านักสวดคณะนี้จัดอยู่ในประเภทนักสวดคฤหัสถ์อาชีวะ ซึ่งเกิดจากการรวมตัวกันของนักสวดในการทำศิลปะนิพนธ์แล้วนำองค์ความรู้มาพัฒนาต่อยอดเพื่อฟื้นฟูสืบสาน จนสามารถก่อตั้งเป็นคณะและเผยแพร่ความรู้เรื่องการเล่นสวดคฤหัสถ์ได้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการผลิตซ้ำและการปรับตัวทางวัฒนธรรมในเรื่องกระบวนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้คนในชุมชนและสังคมในเรื่องของคติธรรม ความเชื่อ ที่แฝงในรูปแบบของความบันเทิงโดยใช้ประเพณี การเลือกสรรจากวัฒนธรรมที่ยังมีชีวิตอยู่(Lived Culture) และวัฒนธรรมที่ได้รับการบันทึกไว้ (Recorded Culture) ในส่วนขององค์ประกอบและวิธีแสดงสวดคฤหัสถ์จากของคณะต่าง ๆ ที่ยังหลงเหลืออยู่ในช่วงปี พ.ศ.2545-2546 แล้วนำมาปรับให้เกิดการผสมผสานรูปแบบวิธีการแสดงด้วยการนำมาผลิตซ้ำและเผยแพร่ใหม่อีกครั้งหนึ่งเพื่อตอบสนองผู้ชมหรือผู้บริโภคที่ยังเห็นคุณค่าจนทำให้วัฒนธรรมการเล่นสวดคฤหัสถ์ได้รับการสืบทอดต่อมา ซึ่งแนวคิดเรื่องการผลิตซ้ำและการปรับตัวทางวัฒนธรรมโดยใช้ประเพณีการเลือกสรรจากวัฒนธรรมที่มีชีวิตอยู่ (Lived Culture) และวัฒนธรรมที่ได้รับการบันทึกไว้ (Recorded culture) ของการเล่นสวดคฤหัสถ์ สามารถอธิบายได้ดังนี้

1. วัฒนธรรมที่มีชีวิตอยู่(Lived Culture) ของการเล่นสวดคฤหัสถ์

จากการศึกษาพบว่ากลุ่มนักสวดคฤหัสถ์คณะมหาเทพบันเทงศิลป์ได้ทำการศึกษาการเล่นสวดคฤหัสถ์ จากกลุ่มนักสวดคฤหัสถ์ที่ยังหลงเหลืออยู่ในช่วง พ.ศ.2545-2546 โดยได้ทำการศึกษาขององค์ประกอบสำคัญ 2 ส่วน คือ ผู้แสดงบทและทำนองในการเล่นสวดคฤหัสถ์จากครูที่เป็นนักสวดคฤหัสถ์โดยตรงจากคณะครูหอม ภูมรา จังหวัดเพชรบุรี และนักสวดคฤหัสถ์สำหรับวัดหนามแดง จังหวัดสมุทรปราการ ซึ่งนักสวดทั้งสองคณะมีการใช้บทพื้นพระธรรมที่เหมือนกัน คือบทพื้นพระมาลัยโดยได้คัดลอกมาจากคัมภีร์พระมาลัยกลอนสวดจะแตกต่างกันบ้างเฉพาะทำนองสวดบางบทหรือ ถูกลดทอนบทสวดบางตอนออกไปบ้าง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ การสืบทอดของนักสวดในท้องถิ่นแต่ละคณะจะได้รับถ่ายทอดสืบทอดกันมา เมื่อนักสวดคณะมหาเทพบันเทงศิลป์ได้เก็บรวบรวมข้อมูลบทและศึกษาทำนองสวดของนักสวดทั้งสองคณะแล้ว จึงนำมาเรียบเรียงบทสวดใหม่ด้วยการตัดทอนบทสวดให้มีความกระชับและเพิ่มเติมบทสวดในส่วนที่ยังขาดหายไปให้สามารถนำมาใช้เป็นบท “พื้นพระธรรม” เพื่อนำมาเป็นบทสวดเริ่มต้นก่อนออกชุดการแสดง และยังได้นำบทร้องที่เรียกว่าบท “ลำนอก” จากทั้งสองคณะมาใช้เป็นบทร้อง “จำหน้า” โดยร้องต่อกับบทสวดพื้นพระธรรมเพื่อบอกให้ผู้ชมและนักสวดในคณะทราบว่าลำดับต่อไปจะออกชุดการแสดงในชุดการแสดงสำเนียงภาษาใด ซึ่งมีรายละเอียดขององค์ประกอบด้านต่าง ๆ ในส่วนที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมที่มีชีวิตอยู่ดังนี้

1.1 ผู้แสดงสวดคฤหัสถ์

ผู้แสดงสวดคฤหัสถ์คณะมหาเทพบันเทงศิลป์นักสวดยึดหลักของการแสดงสวดคฤหัสถ์โบราณเป็นแบบแผนโดยเรียกผู้แสดงว่า “นักสวด” และเรียกนักสวดทั้งคณะว่า “สำหรับ” ซึ่งประกอบด้วยนักสวด

4 คน เท่ากับจำนวนพระสงฆ์สวดพระอภิธรรมมีการแบ่งบทบาทและหน้าที่ในการแสดงเป็นแบบแผนและมีตำแหน่งในการแสดงแตกต่างกัน โดยนั่งเรียงลำดับจากซ้ายมาขวามือของผู้ชม คือเริ่มจากตัวตุ้ย แม่คู่ คอสอง และตัวภาษา หน้าที่ในการแสดงของนักแสดงมีดังนี้

1) ตัวตุ้ย มีตำแหน่งเป็นลูกคู่และรับบทบาทเป็นตัวตลกมีหน้าที่สร้างความขบขันและความสนุกสนานด้วยความโลดโผน ความขัดแย้งตรงกันข้าม ทั้งในการสวด การร้องและการแสดง

2) แม่คู่ หรือคอหนึ่ง มีตำแหน่งเป็นผู้นำขึ้นต้นบทสวดพื้นพระธรรมและบทร้องล้านนอกหรือที่เรียกอีกอย่างว่า “ต้นบท” และยังเป็นผู้นำในการแสดงที่จะแยกออกไปเล่นเป็นชุดการแสดงต่าง ๆ มีบทบาทคล้ายกับคนให้เรื่องหรือปูทางให้นักสวดในสำหรับโดยเฉพาะตัวตุ้ยและตัวภาษาได้มีโอกาสออกมุกตลก

3) คอสอง มีหน้าที่เช่นเดียวกับแม่คู่ คือเป็นตัวย่นหลักอีกคนหนึ่งในการสวดและขับร้องโดยจะรับหน้าที่เป็นผู้ช่วยแม่คู่หรือคอหนึ่งคอยสวดและร้องรับให้สอดคล้องประสานไม่ให้ขาดเสียงขณะสวด บางครั้งต้องทำหน้าที่แทนแม่คู่เพื่อผลัดเปลี่ยนให้แม่คู่ได้พักเสียงและยังมีหน้าที่เป็นผู้ช่วยแม่คู่ปูแนวทางในการแสดงให้นักสวดตำแหน่งอื่น ๆ

จากการศึกษาพบว่านักแสดงคณะมหาเทพบันเทิงศิลป์ได้มีการนำนักแสดงที่จะฝึกหัดใหม่เข้ามาร่วมคณะโดยการให้มาร่วมแสดงกับนักแสดงรุ่นเก่าในตำแหน่งคอสองเพื่อเป็นการฝึกฝนให้เกิดความชำนาญและเข้าใจรูปแบบวิธีการแสดง โดยมีการเรียกชื่อตำแหน่งนักแสดงที่นำมาเพิ่มเติมในตำแหน่งคอสองว่า “ลูกคู่คอสอง” มีหน้าที่คอยเป็นผู้ช่วยคอสองในการสวดและร้องล้านนอกต่าง ๆ

4) ตัวภาษา มีตำแหน่งเป็นลูกคู่ คอยช่วยแม่คู่และคอสองในการสวดและร้องไม่ให้ขาดเสียง ทั้งยังมีหน้าที่รับบทบาททางความสวยงามโดยเฉพาะบทบาทตัวนางตามท้องเรื่องทีออกชุดแสดงถือเป็นตัวหลักในการแสดงสวดคฤหัสถ์ตัวหนึ่งที่ช่วยปูทางให้ตัวตุ้ยได้ออกมุกตลก

1.2 บทสวดคฤหัสถ์

บทที่ใช้ในการสวดคฤหัสถ์ของคณะมหาเทพบันเทิงศิลป์เป็นบทที่ได้สืบทอดมาจากนักแสดงในอดีตจาก 3 แหล่งที่มา ประกอบด้วย บทจากคณะครุฑอมฤรา จังหวัดเพชรบุรี บทจากสำนักสวดบ้านไผ่จำศีล จังหวัดอ่างทอง และบทจากนักแสดงสำรับวัดหนามแดง จังหวัดสมุทรปราการ นักสวดได้นำบทสวดและบทร้องจากนักแสดงทั้ง 3 คณะ มาปรับใช้ให้เกิดความผสมผสานสอดคล้องกับวิธีการแสดงของการสวดคฤหัสถ์โบราณ โดยปรับบทด้วยวิธีการตัดทอน ดัดแปลงและแต่งบทเพิ่มเติมกับบทของเก่าที่บางบทมีการขาดตอนไปให้สมบูรณ์ จนสามารถนำไปใช้ออกชุดการแสดงได้ ซึ่งสามารถแบ่งบทที่ใช้ประกอบการแสดงได้ 3 ลักษณะคือ

1) บทสวดที่นำมาเป็นโครงหลัก เรียกว่า “พื้นพระธรรม” (มี3พื้น คือ พื้นพระมาลัย พื้นพระอภิธรรม และพื้นโพธิมงคลมอญ)

2) บทล้านนอกหรือบทลำสวด

3) บทออกชุดการแสดง

บทสวดที่นำมาเป็นโครงหลักพื้นพระธรรมทั้ง 3 พื้น นักสวดจะปรับใช้ตามความเหมาะสมในโอกาสต่าง ๆ โดยยึดบทพื้นพระมาลัยเป็นหลักเวลาแสดงและใช้พื้นพระอภิธรรมกับพื้นโพชฌงค์มอญ เป็นการสาธิตในโอกาสที่นักสวดต้องไปแสดงในงานเสวนาวิชาการหรืองานสาธิตต่าง ๆ เพื่อให้ผู้ชมได้เห็นข้อแตกต่างระหว่างการใช้พื้นพระธรรมเป็นโครงหลักในการแสดงสวดคฤหัสถ์ ส่วนบทล้านนอกและบทออกชุดการแสดงมีทั้งบทที่ได้รับสืบทอดมาจากนักสวดรุ่นเก่าและที่นักสวดจดจำมาจากการแสดงมหรสพประเภทอื่น ๆ เช่น โขน ละคร ลิเก และเพลงพื้นบ้าน โดยใช้วิธีการศึกษาแบบครูพักลักจำแล้วทำการเลือกสรรบทที่เหมาะสมมาปรับให้เกิดชุดการแสดงที่สมบูรณ์ ซึ่งอาจมีการแต่งบทเพิ่มเติมจากบทของเก่าในหน้าที่ขาดหายไปหรือแต่งเพื่อร้อยเรียงบทจากของคณะต่าง ๆ ที่ได้รับสืบทอดมาให้รวมเป็นบทที่สามารถแสดงเป็นชุดเป็นตอนประกอบการแสดงได้ และมีการใช้วิธีการค้นสดประกอบการแสดงในบางโอกาสเรียกว่า “การเล่นลอยดอก” เพื่อเพิ่มความสนุกสนานและสร้างความขบขันให้กับผู้ชม

2. วัฒนธรรมที่ได้รับการบันทึกไว้ (Recorded culture) ของการละเล่นสวดคฤหัสถ์

จากการศึกษาพบว่ากลุ่มนักสวดคฤหัสถ์คณะมหาเทพบันเทียงศิลป์ได้ทำการศึกษาค้นคว้ารูปแบบและวิธีการละเล่นสวดคฤหัสถ์จากนักสวดคฤหัสถ์สำหรับบ้านไผ่จำศีล จังหวัดอ่างทอง ซึ่งเป็นการแสดงสวดคฤหัสถ์โบราณและมีรูปแบบวิธีการแสดงเป็นนักสวดอาชีพที่หลงเหลืออยู่เพียงคณะเดียวที่มีการบันทึกวิธีทัศน์ไว้ที่ศูนย์สังคีตศิลป์เมื่อประมาณ พ.ศ. 2527 แล้วนำองค์ประกอบและวิธีการแสดงต่าง ๆ ที่ได้มีการบันทึกไว้นี้มาปรับประสานระหว่างวัฒนธรรมเก่าที่มีการบันทึกไว้จากของนักสวดสำหรับบ้านไผ่จำศีลจังหวัดอ่างทองและวัฒนธรรมใหม่ที่ยังมีชีวิตอยู่จากกลุ่มนักสวดคณะครูหอม ภูมรา จังหวัดเพชรบุรี และกลุ่มนักสวดสำหรับวัดหนามแดง จังหวัดสมุทรปราการ มาสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ จนเกิดรูปแบบวิธีการแสดงสวดคฤหัสถ์ที่มีลักษณะเป็นแบบฉบับของตนเอง และสอดคล้องกับการละเล่นสวดคฤหัสถ์โบราณ ซึ่งมีรายละเอียดขององค์ประกอบด้านต่าง ๆ ในส่วนที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมที่ได้รับการบันทึกไว้ดังนี้

2.1 วิธีแสดงสวดคฤหัสถ์

วิธีแสดงสวดคฤหัสถ์ของนักสวดคณะมหาเทพบันเทียงศิลป์ นักสวดได้ยึดแนวทางและวิธีการแสดงของนักสวดสำหรับบ้านไผ่จำศีล จังหวัดอ่างทองเป็นต้นแบบ ซึ่งมีลักษณะลำดับขั้นตอนและรูปแบบในการแสดงเป็นการละเล่นสวดคฤหัสถ์โบราณ เริ่มต้นด้วยการสวดพื้นพระธรรม แล้วร้องล้านนอก จากนั้นจึงออกชุดการแสดง ในการแสดงนักสวดสามารถปรับบทและการออกชุดแสดงให้เหมาะสมกับความสามารถของผู้แสดง ระยะเวลาและประเภทของงานได้โดยการตัดทอนหรือดเว้นขั้นตอนการแสดงบางส่วนเพื่อให้เหมาะสมกับระยะเวลาและจุดประสงค์ของผู้ว่าจ้าง เช่น การตัดบทสวดพื้นพระธรรมในกรณีที่ต้องแสดงเพื่อประกอบฉากในละครหรือรายการโทรทัศน์ เป็นต้น

2.2 คนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงสวดคฤหัสถ์

ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงสวดคฤหัสถ์ของนักสวดคณะมหาเทพบันเทิงศิลป์นักสวดมีวิธีการใช้ดนตรีประกอบการแสดง 2 ลักษณะด้วยกันคือ

1) การใช้ดนตรีปาท คือการใช้ปาทร้องรับไล่ทำนองเพลงเลียนเสียงเครื่องดนตรี ซึ่งมีการผูกไว้เป็นทำนองประกอบบทสวดและบทร้องลำนอก ซึ่งนักสวดจะต้องได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากครูนักสวดรุ่นเก่าแล้วฝึกฝนจนเกิดความชำนาญจึงจะสามารถร้องได้ โดยมีการใช้เครื่องดนตรีประเภทเครื่องประกอบจังหวะ เครื่องเป่าและเครื่องหนัง เช่น ฉิ่ง ฉาบ กรับ ปี่ โทน และกลองตุ๊ก มาบรรเลงประกอบในช่วงออกชุดการแสดงเพื่อเพิ่มความสุขสนุกสนานและเป็นการผ่อนคลายให้กับนักสวด การนำเครื่องดนตรีประกอบจังหวะมาบรรเลงเสริมจากการใช้ดนตรีปาทจะพิจารณาจากความสามารถพิเศษทางดนตรีของนักสวดที่มาร่วมแสดง ว่านักสวดสามารถเล่นเครื่องดนตรีชนิดใดได้บ้างก็จะนำไปช่วยกันเล่นประกอบการแสดง ซึ่งในบางโอกาสนักสวดอาจใช้เพียงแค่ดนตรีปาทประกอบการแสดงเพียงอย่างเดียวก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและโอกาสในการแสดงที่นักสวดต้องการสาธิตให้เห็นถึงวิธีการเล่นสวดคฤหัสถ์โบราณ

2) การใช้วงดนตรีบรรเลงรับ คือการใช้วงดนตรีบรรเลงประกอบการสวด การร้องและแสดงโดยบรรเลงรับคำร้องเรียกว่าการรับร้อง ซึ่งวิธีการที่นักสวดร้องแล้วส่งให้นักดนตรีบรรเลงรับเช่นนี้นักสวดเรียกว่า “การสวดคฤหัสถ์ส่งเครื่อง” ซึ่งจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อนักสวดได้มีโอกาสไปแสดงในงานที่เจ้าภาพหา วงดนตรีไปบรรเลงประกอบศพและนักดนตรีมีความสนิทสนมกับนักสวดเป็นการส่วนตัวก็จะมาช่วยกันบรรเลงประกอบการแสดงให้

2.3 การแต่งกายของนักสวดคฤหัสถ์

การแต่งกายของนักสวดคฤหัสถ์คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะคือ การแต่งกายสำหรับสวดและการแต่งกายสำหรับแสดง การแต่งกายสำหรับสวด จะมีลักษณะเรียบง่ายเช่นเดียวกับการแสดงเพลงพื้นบ้านทั่วไป คือ นุ่งโจงกระเบนผ้าพื้นใส่เสื้อคอพวงมาลัยลายดอกหรือเสื้อกุยเฮงสีขาวมีผ้าขาวม้าเคียนเอว ส่วนการแต่งกายสำหรับแสดง นักสวดจะใช้เครื่องแต่งกาย เครื่องประกอบศีรษะและเครื่องประดับนำมาแต่งตัวเพิ่มเติมในช่วงที่ออกชุดแสดงเรียกว่า “ชุดออกภาษา” เพื่อสื่อสารกับผู้ชมให้ทราบถึงลักษณะของตัวละครตามท้องเรื่องที่นักสวดนำมาแสดงประกอบการสวดคฤหัสถ์ เครื่องแต่งกายเสริมเหล่านี้ นักสวดเฉพาะตัวตุ้ยและตัวภาษาจะเป็นคนแต่งโดยนำใส่หีบเครื่องแต่งกายแล้ววางไว้ด้านหน้าของตนเองเพื่อสะดวกแก่การใช้สอยในระหว่างแสดงที่ต้องมีการเปลี่ยนเครื่องแต่งกายตามการออกชุดการแสดงสลับกับการสวดตลอดเวลา

2.4 อุปกรณ์การแสดงสวดคฤหัสถ์

อุปกรณ์การแสดงสวดคฤหัสถ์คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ อุปกรณ์หลักและอุปกรณ์เสริม อุปกรณ์ทั้ง 2 ประเภท มีทั้งที่เจ้าภาพหรือผู้ว่าจ้างจัดเตรียมไว้ให้พระสงฆ์ใช้สวดพระอภิธรรมอยู่แล้ว โดยเฉพาะหีบพระธรรมและคัมภีร์พระมาลัยกลอนสวด นักสวดจึงเตรียมไปเพียงอุปกรณ์

หลักบางอย่างที่ใช้ส่วนตัวเท่านั้น เช่น ตาลปัตรและหีบเครื่องแต่งตัว ในกรณีที่เป็งานเสวนาหรืองานสาธิตต่าง ๆ นักสวดอาจต้องเตรียมอุปกรณ์หลักไปเองทั้งหมด เนื่องจากเจ้าภาพหรือผู้ว่าจ้างไม่สะดวกที่จะจัดเตรียมหาให้ ส่วนอุปกรณ์เสริมที่ใช้ประกอบการแสดงเช่น เครื่องดนตรี ไม้ฉุ่ม และอุปกรณ์ที่ใช้สร้างความขบขัน นักสวดจะนำติดตัวไปเองเพราะเป็นอุปกรณ์ที่มีขนาดไม่ใหญ่มากและเป็นสมบัติส่วนตัวที่สามารถพกพาติดตัวไปได้ง่าย อุปกรณ์เหล่านี้ นักสวดจะสรรหาและสร้างขึ้นมามาเพื่อใช้ให้สอดคล้องกับการแสดงซึ่งเป็นวิธีการแสดงของการละเล่นสวดคฤหัสถ์โบราณ

2.5 โอกาสและสถานที่ในการแสดงสวดคฤหัสถ์

โอกาสและสถานที่ในการแสดงสวดคฤหัสถ์ของคณะมหาเทพบันเทิงศิลป์สามารถแสดงได้ทั้งงานอวมงคล คืองานสวดพระอภิธรรมและงานสาธิตซึ่งถือเป็นการแสดงในรูปแบบใหม่ที่แตกต่างจากการสวดคฤหัสถ์ในอดีตที่มักนิยมแสดงในงานอวมงคลเท่านั้น สถานที่ใช้แสดงจะขึ้นอยู่กับเจ้าภาพ หรือผู้ว่าจ้างจะจัดหาให้ อาจอยู่ภายในตัวอาคารของบ้านเจ้าภาพหรือศาลาวัดที่ตั้งศพบาเพ็ญกุศลศพ ถ้าเป็นงานสาธิตจะใช้อาคารหอประชุม หรือโรงละครที่มีความเหมาะสมกับการจัดการแสดงโดยเจ้าภาพหรือผู้ว่าจ้างจะนำเตียงหรือตั้งและอุปกรณ์เครื่องตั้งบูชาพระธรรมมาจัดตั้งเป็นเวที สำหรับให้นักสวดนั่งแสดงหรืออาจจะใช้ปรมพิธีต่อจากที่พระสงฆ์ใช้สวดพระอภิธรรมก็ได้

จากแนวคิดเรื่องการผลิตซ้ำของการละเล่นสวดคฤหัสถ์คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์แสดงให้เห็นถึงการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมซึ่งนักสวดกลุ่มนี้ได้นำมาใช้เป็นแนวทางในการสร้างสรรค์ผลงานการแสดงสวดคฤหัสถ์ที่กำลังสูญหายไปจากวัฒนธรรมไทย ให้กลับมาอยู่คู่สังคมได้อีกครั้งหนึ่ง โดยใช้ประเพณีการเลือกสรรจากวัฒนธรรมที่มีชีวิตอยู่ (Lived Culture) และวัฒนธรรมที่ได้รับการบันทึกไว้ (Recorded Culture) ของการละเล่นสวดคฤหัสถ์โดยนำมาปรับประสานระหว่างวัฒนธรรมใหม่คือการละเล่นสวดคฤหัสถ์จากคณะครูหอมภูมรา จังหวัดเพชรบุรี คณะนักสวดสาริวัตดินามแดง จังหวัดสมุทรปราการและ วัฒนธรรมเก่าคือการละเล่นสวดคฤหัสถ์สำหรับบ้านไผ่จำศีล จังหวัดอ่างทอง ด้วยการนำบทการแสดงที่ได้รับสืบทอดต่อมาจากนักสวดคณะต่างๆ นำมาเรียบเรียงขึ้นใหม่ให้เป็นระบบเพื่อให้สอดคล้องกับกระบวนการวิธีการแสดงสวดคฤหัสถ์โบราณแล้วปรับองค์ประกอบการแสดงต่างๆให้สอดคล้องกับกลุ่มผู้ชม ประเภทของงาน ความเหมาะสมตามโอกาสและสถานที่ เพื่อให้สามารถแสดงได้ทั้งงานอวมงคลและงานสาธิต โดยยังคงรักษาแก่นแท้ขององค์ความรู้เกี่ยวกับการละเล่นสวดคฤหัสถ์ไว้ให้คงอยู่และสามารถปรับตัวให้ดำรงอยู่ได้ในสังคมปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะงานวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการเก็บองค์ความรู้เฉพาะพัฒนาการและการปรับตัวของการละเล่นสวดคฤหัสถ์คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์ ซึ่งอาจเป็นแนวทางเพื่อการศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาการและการปรับตัวของการแสดงพื้นบ้านประเภทอื่น ๆ และยังมีประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับบทบาทในการแสดงของนักสวด ทำนองในการสวดและร้อง การออกชุดแสดง การสวดคฤหัสถ์สังเครื่อง การสวดคฤหัสถ์ปี การสวดคฤหัสถ์แดร การนำการเล่น

สวดคฤหัสถ์ประกอบการแสดงละครร้อง ละครโทรทัศน์และภาพยนตร์ จารีตและพิธีกรรมในการเล่นสวดคฤหัสถ์ ซึ่งมีองค์ความรู้ที่น่าสนใจสำหรับศึกษาและวิจัยเพื่อรวบรวมองค์ความรู้ไว้เป็นแหล่งข้อมูลให้กับผู้ที่สนใจเกี่ยวกับศาสตร์ของการเล่นสวดคฤหัสถ์ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- Montree Tramot. (1997) Kanlalen Khong Tha. Bangkok. Phrachan.
- Nisa Malanont, (1998). Kanlalen Lae Kanlalen Chum-Auad Peunban Book (Entertainment and Folk Comedy Entertainment Book). Bangkok. Audience Store
- Paisan Wongsiri. (1982). Suad Karuhat, Phra Nakhon Sri Ayutthaya. Cultural Center, Phra Nakorn Sri Ayutthaya.
- Sathit Semanil. (1996) Wisasa. Bangkok: Ton-aor Grammy.
- Udom Arunrat. (1983). Duriyang Dontri Chak Bhuthasasana. (Musical Instruments from Buddhism) . Bangkok: Faculty of Arts, Silpakorn University, Sanam Chandra Palace, Nakhon Prathom